

W obleganej twierdzy każde odstępstwo jest zasadą¹

Polityka władz kubańskich
wobec środowisk twórczych
i intelektualnych po 1959 roku

Oficjalny dyskurs kubańskiego reżimu zakłamuje prawdę o problemach kraju, a represje wobec jednostek podejmujących krytykę polityki rządu i obowiązującego systemu utrudniają przepływ informacji. Pomimo tego, w ostatnich latach, w głównej mierze dzięki rozwojowi internetu i aktywności niezależnych dziennikarzy kubańskich, których część działa na emigracji, zaporę komunikacyjną udaje się skutecznie przełamać. W Polsce wiedza o kubańskiej historii i rzeczywistości społecznej rozprzestrzenia się dzięki konferencjom i publikacjom polskich ośrodków studiów latynoamerykanistycznych², inicjatywom takim, jak portal internetowy Solidarni z Kubą³, tłumaczeniom literatury kubańskich pisarzy, artykułom pojawiającym się w prasie codziennej. Wiedza ta wciąż wymaga dalszych uzupełnień.

Niniejszy artykuł jest próbą uzupełnienia i uporządkowania tej wiedzy poprzez przedstawienie polityki władz kubańskich wobec środowisk twórczych-artystów, intelektualistów, dziennikarzy – po 1959 roku. Polityka kul-

¹ To zdanie św. Ignacego Loyoli, przywoływanie przez Fidela Castro, miało obrazować szczególne położenie wyspy, w jakim znalazła się po obaleniu Batisty: ciągłe zagrożenie agresją USA wymagało zachowania jedności za wszelką cenę. I. Ramonet, *Cien horas con Fidel. Conversaciones con Ignacio Ramonet*, La Habana 2006, s. 17.

² Zob. ostatnią publikację Centrum Studiów Latynoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego: *Cuba 2009. Reflexiones en torno a los 50 años de la revolución de Castro*, red. A. Dembicz, Warszawa 2009.

³ Portal internetowy poświęcony społeczeństwu obywatelskiemu na wyspie: <http://www.solidarnizkuba.pl>.

turalna reżimu kubańskiego koncentrowała się na dostosowaniu działalności intelektualnej do potrzeb jedynej obowiązującej ideologii. Pierwsza część artykułu ukazuje przebieg tego procesu, który polegał w głównej mierze na zrzeszaniu twórców w państwowych organizacjach, ograniczaniu wolności wypowiedzi oraz swobody twórczości artystycznej. W dalszej części przedstawione zostały zastrzeżenia systemu represji wprowadzone po rozpadzie bloku socjalistycznego, który to rozpad wywołał na Kubie rozbudzenie nadziei na zmiany i aktywizację środowisk dysydenckich.

Po obaleniu dyktatora Batisty i przejęciu władzy przez Rewolucyjny Rząd w styczniu 1959 roku, nieograniczone zaufanie do rewolucyjnych przywódców i ciągłe zagrożenie atakiem USA spowodowało, iż rewolucja stała się symbolem niemalże mistycznym. Fidel Castro początkowo nie posiadał oficjalnej funkcji w rządzie, ale dzięki autorytetowi zdobytemu jako przywódca wojskowy rewolucji, wywierał nań decydujący wpływ. Wyznaczona przez rządzących logika celów absolutnych doprowadziła do stopienia się i utożsamienia kraju z rewolucją, a rewolucji – z jej przywódcą⁴. W styczniu 1959 roku miejsce rozwiązanego Kongresu zajęła Rada Ministrów, która, Ustawą z 7 lutego 1959 roku, przyznała sobie wszystkie jego dotychczasowe kompetencje⁵. Radykalizacja postaw w obrębie Rady Ministrów następowała równolegle z eskalacją postanowień godzących w interesy USA (oraz postanowień rządu USA godzących w interesy Kuby)⁶. Jednostki skłonne do kompromisów zostały odsunięte od władzy, a ideologia propagowana przez przywódców nabierała charakteru obowiązującego dogmatu. Sojusz z ZSRR przez niektórych twórców uznany został za zdradę rewolucyjnych ideałów. Do końca 1959 roku stało się jasne, iż pozostające u władzy jednostki radykalne przedkładały swoją wizję sprawiedliwości społecznej i suwerenności narodu nad demokrację oraz wolności obywatelskie i polityczne, a poparcie znaczącej części społeczeństwa dla rewolucyjnych postulatów zaczęło się

⁴ Grupo de Trabajo Memoria, Verdad y Justicia, *Cuba la Reconciliación Nacional*, Centro para América Latina y el Caribe, Universidad Internacional de la Florida, 2003, s. 22–23. Celem rewolucji kubańskiej było uwolnienie wyspy od ekonomicznej zależności od USA, poprawa warunków życia ludności, przywrócenie Konstytucji z 1940 r., równomierny podział dóbr i zapewnienie społeczeństwu edukacji i opieki zdrowotnej. M. F. Gawrycki, *Kuba i rewolucja w Ameryce Łacińskiej*, Toruń 2004, s. 43.

⁵ Ustawa ta zastąpiła Konstytucję z 1940 roku. Po Ley Fundamental de 1959, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12260642021226061865624/index.htm>, z dn. 23.07.2009.

⁶ L. A. Pérez Jr., *Cuba and the United States: Ties of Singular Intimacy*, London 1997, s. 240–250. W lipcu 1959 roku Fidel Castro wybrany zostaje premierem.

załamywać⁷. Tymczasem bezustannie zagrożona rewolucja, niczym obiegana twierdza, musiała być broniona jednomyślnie i bezwarunkowo – i tak poczęła pożerać swoje własne dzieci⁸.

Przywódcom rewolucji od początku towarzyszyła troska o głęboką transformację narodowej świadomości. Do wykuwania świadomości rewolucyjnej potrzebne były wszystkie środki formowania społeczeństwa: szkolnictwo, wydawnictwa literackie, media, instytucje kultury.

W 1959 roku rewolucjonisi przejęli kontrolę nad Federacją Studentów Uniwersyteckich (*Federación de Estudiantes Universitarios*). Czystka przeprowadzona wśród wykładowców w 1960 r. objęła około 80% pracowników. Między rokiem 1959 a 1960 znacjonalizowano radio i telewizję. W 1961 roku rząd zamknął wpływowe katolickie czasopismo „La Quincena”, następnie wydalono z kraju księży obcokrajowców i znacjonalizowano szkoły prywatne. Powstała *Imprenta Nacional* oraz *Editora Nacional*, wydawnictwa, które, po milionowym nakładzie „Don Kichota z La Manchy” i wydaniach kilku klasyków, przeszły do rozpowszechniania dzieł Marksa, Engelsa, Lenina i powieściopisarzy sowieckich.

We wrześniu 1960 r. utworzono sieć Komitetów Obrony Rewolucji (*Comités de Defensa de la Revolución*, CDR), które stać miały na straży rewolucyjnego porządku. Pajęczyna komitetów, obejmująca swym zasięgiem wszystkie domy na wyspie, stała się oczami i uszami rewolucji: komitety miały wiezieć o obywatelach wszysko i informować o pojawienniu się wrogich czynników. Do zadań członków CDR zaliczono pełnienie straży w nocy, czuwanie nad bezpieczeństwem, mobilizowanie do udziału w zbiorowych wydarzeniach, pomoc dzieciom i czuwanie nad ich rewolucyjną edukacją od najmłodszych lat. Dla celów ścisłej propagandy utworzono Komisję Orientacji Rewolucyjnej (*Comisión de Orientación Revolucionaria*).

⁷ Ley Fundamental de 1959, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12260642021226061865624/index.htm>, z dn. 23.07.2009.

⁸ Wraz z opanowaniem autonomicznej działalności politycznej i rozliczaniem prawdziwych lub domniemanych zwolenników obalonego dyktatora Batisty, rząd i siły rewolucyjne (*Fuerzas Armadas Revolucionarias*) podjęły walkę zbrojną z grupami partyzanckimi (tworzonymi m.in. przez ubogich chłopów i nauczycieli, niedawnych zwolenników rewolucji), w oficjalnym żargonie zwany „bandytami”. Po rozbiciu oddziałów, rząd dokonał przymusowych przesiedleń ludności z rejonów, gdzie trwały walki, by zapobiec rozszerzaniu się buntu. J. Clark, *50 años de revolución en Cuba: un breve recuento y una mirada al futuro [w:] Cuba 2009. Reflexiones...*, s. 133–134; Grupo de Trabajo Memoria, Verdad y Justicia, op. cit., s. 23.

W 1959 roku powstał Kubański Instytut Sztuki i Przemysłu Kinematograficznego (*Instituto Cubano de Arte e Industria Cinematográficos*, ICAIC). Propagowaniem ideologii przez sztukę zajęła się Narodowa Rada Kultury (*Consejo Nacional de Cultura*), utworzona w 1961 r. i mniejsze, nowo powstałe ośrodki kultury. Część teatrów podporządkowano Narodowej Radzie Kultury; działalność teatrów niezależnych utrudniano i ograniczano.

W pierwszych latach rewolucyjnych rządów, 1959–1961, zaznaczył się rozdźwięk między popierającymi rewolucję *revolucionarios* a zachowującymi dystans wśród ogólnego entuzjazmu *reaccionarios*, z których wielu decydowało się na emigrację⁹. Okres ten, określany jako „Miodowy Miesiąc” rewolucji i twórców, znamionowała „spontaniczność i dezorientacja” – akceptujący rewolucję mogli liczyć jeszcze na twórczą wolność. Wciąż działały mniejsze wydawnictwa niezależne, publikowano teksty młodych autorów, powieści egzystencjalne, poezję surrealistyczną, dzieła Lezamy Limy i Virgilio Piñery. W styczniu 1961 roku rozpoczęto Kampanię Alfabetyzacji¹⁰.

Po inwazji w Zatoce Świń i deklaracji marksistowsko-leninowskiego kierunku rewolucji, w czerwcu 1961 roku, w sali Biblioteki Narodowej odbyły się spotkania, na które zwołano najwybitniejszych kubańskich twórców. Podczas jednego ze spotkań „najwyższy przywódca” jasno określił nowy cel kubańskiej sztuki: „W ramach rewolucji: wszystko; przeciwko rewolucji: nic. (...) My zawsze oceniać będziemy twórczość przez pryzmat rewolucyjnego kryształu”¹¹. O ile ta poetycka metafora mogła podlegać interpretacjom, następujące po niej fakty były jednoznaczne: rewolucja konkretyzowała się, stawała się wszechogarniająca. Utworzono Narodowy Związek Pisarzy i Artystów Kubańskich (*Unión Nacional de Escritores y Artistas de Cuba*, UNEAC). Z końcem tego roku zamknięto „Lunes”, dodatek kulturalny do „Revolución”, oficjalnej gazety Ruchu 26 Lipca (*Movimiento 26 de Julio*), skupiający twórców (jak Guillermo Cabrera Infante) niepodzielających dogmatycznej wizji sztuki¹².

⁹ W latach 1959–1962, na skutek reform nacjonalizacyjnych Kubę opuściło około 200 000 ludzi, głównie należących do elit – urzędnicy administracji, właściciele ziemi, biznesmeni, intelektualiści. B. Lisocka-Jaegermann, *Kubańska emigracja polityczna po 1959 roku* [w:] *Migracje polityczne XX wieku*, vol. 4, *Migracje i społeczeństwo*, red. J. E. Załomski, Warszawa 2000, s.166–170.

¹⁰ P. E. Serrano, *Cuatro décadas de políticas culturales*, Revista Hispano Cubana HC 1999, núm. 4, s. 35–38.

¹¹ Ibidem. s. 40; A. Belén, M. Sevillano, *De Virgilio Piñera a Reinaldo Arenas: homosexualidad o disidencia*, Revista Hispano Cubana HC, 1999, núm. 4, s. 79.

¹² P. E. Serrano, op. cit, s. 41.

Wszystkie ugrupowania polityczne zrzeszone zostały w Zintegrowanych Organizacjach Rewolucyjnych (*Organizaciones Revolucionarias Integradas*), te zaś przeszły kolejne transformacje: w 1963 roku w Zjednoczoną Partię Rewolucji Socjalistycznej (*Partido Unido de la Revolución Socialista*) a następnie, w 1965 roku, w Komunistyczną Partię Kuby (*Partido Comunista de Cuba*)¹³.

W 1963 roku utworzono Związek Dziennikarzy Kuby (*Unión de Periodistas de Cuba*, UPEC). Przynależność do UPEC, który pozostał jedyną legalną organizacją kubańskich dziennikarzy, stanowiła warunek wykonywania zawodu. Celem organizacji od momentu jej powołania miała być obrona rewolucji i niepodległości kraju. Kierowanie i nadzór nad mediani poddane zostały Komisji Orientacji Rewolucyjnej, przekształconej później w departament Sekretariatu Ideologicznego Biura Politycznego Partii¹⁴.

Hawana butna jeszcze i dumna, podkreślała swą niezależność i odrębność od ZSRR, którą wykorzystywała dla usprawiedliwienia likwidacji „sekcjarskich” minifrakcji, tworzonych przez komunistów starszych niż kubańska rewolucja, a także przy eksportie rewolucji do innych krajów i utrzymywaniu swej pozycji w Ruchu Państw Niezaangażowanych. Swoistość i odrębność kubańskiej drogi przywiecać miały pracom zaplecza ideologów z Wydziału Filozofii hawańskiego Uniwersytetu. W ramach prowadzonej polityki kulturalnej, Kuba mogła pozwolić sobie również, jak chcieli tego Che Guevara i Castro, na otwarcie w kwestii formy i nieprzyjęcie estetyki realizmu socjalistycznego jako jedynej obowiązującej¹⁵.

Realizacja ideału podmiotu rewolucyjnego – „nowego człowieka” – wykreślonego przez Che Guevarę, dotknęła sfery moralności i obyczajowości obywateli. Podsycając, potęgując i wykorzystując obecne w kubańskiej kulturze zjawisko *machismo*, zdrową, naturalną heteroseksualność ludu, jak i heroizm mężczyzn „brodaczy”¹⁶ przeciwstawiano burżuazijnemu zepsuciowi słabych homoseksualistów. Moralne oczyszczanie, które zmienić miało społeczeństwo w zbiór podmiotów rewolucyjnych, wykraczało oczywiście poza kwestię sklonności seksualnych, lecz to one właśnie wykorzystane zostały jako pretekst do pozbywania się osobników niewykazujących rewolucyjnego entuzjazmu, ideologicznie „niepoprawnych”, „niepewnych”, a więc kontr-

¹³ J. Dominguez, *Cuba since 1959* [w:] *Cuba: A Short History*, ed. L. Bethell, Cambridge University Press, New York 1993, s. 106–107.

¹⁴ Raport Inter American Press Association, *La Libertad de Prensa y la Ley*, <http://www.sipiapa.com/cuba/espanol/laws-cub12.htm>, z dn. 23.07.2009; Zob. statut UPEC <http://www.cubaperiodistas.cu/upec/estatutos1.html>, z dn. 23.07.2009.

¹⁵ P. E. Serrano, op. cit., s. 42–43.

¹⁶ *Barbudos* – takim mianem określano noszących brody przywódców rewolucji.

rewolucjonistów. Nagonka rozpoczęta przeciw homoseksualistom objęła przede wszystkim środowiska inteligencji i artystów. Kulminacją tej polityki było utworzenie w listopadzie 1965 roku, na obrzeżach prowincji Camagüey, Wojskowych Oddziałów Wspierania Produkcji (*Unidades Militares de Ayuda a la Producción*). W zamkniętych obozach, jakimi były te oddziały, osoby osadzone pod zarzutem homoseksualizmu, uprawiania prostytucji, przejawów dewiacji ideologicznej, w tym religijnej, zmuszano do pracy i poddawano indoktrynacji politycznej. W 1968 roku głosy protestu opinii publicznej zmusiły władze do zamknięcia obozów. Niemniej jednak, represje wobec „wrogów ludu” nie zakończyły się¹⁷. Guillermo Cabrera Infante i inni artyści wybrali wówczas emigrację. Wielu w tym czasie odeszło w cieś, ich twórczość nie była udostępniana odbiorcom, ich spotkania stały się potajemne¹⁸.

Z końcem lat 60. nastąpił kres eksperymentu kubańskiego komunizmu i rozpoczęły się okres dogmatyzmu w sferze kultury. Wyspa okazała się niezdolna do minimalnej autonomii ekonomicznej. Porażka „zafry 10 milionów ton” w 1970 roku¹⁹ wyznaczała początek etapu całkowitej zależności Kuby od ZSRR, którego model miała odtąd wiernie kopiować, przekształcając się w państwo totalitarne.

Jedną z pierwszych ofiar nowej polityki stał się poeta Heberto Padilla. W zbiorze jego poezji „Fuera del Juego”, zawierającym krytykę procesu rewolucyjnego, dopatrzone się treści kontrrewolucyjnych. „Przypadek Padilli” wywołał protest intelektualistów sekundujących dotąd wiernie kubańskiej rewolucji. Po niecałym miesiącu więzienia poeta publicznie wyznał swe grzechy potępiając również kontrrewolucyjną postawę swoich przyjaciół i żony. Zaprzestano publikacji Padilli w kraju, zakazano mu wydawania tekstów za granicą, udzielania wywiadów i opuszczania Kuby²⁰.

Na I Narodowym Kongresie Edukacji i Kultury, który odbył się w kwietniu 1971 roku, uchwalono, iż każde dzieło artystyczne stanowi własność na-

¹⁷ We wrześniu tego roku, w hawańskiej dzielnicy rozrywki Vedado, służby bezpieczeństwa przeprowadziły obławę na homoseksualistów. Podczas tej akcji zatrzymano i uwięziono na okres roku i dłuższy osoby uważaane za antyspołeczne: noszące długie włosy, wyróżniające się ubiorem lub posiadaniem rzeczy zagranicznych. A. Belén, M. Sevilla-no, op. cit., s. 80–82.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Rząd kubański zmobilizował całe społeczeństwo w celu uzyskania 10 milionów ton trzciny cukrowej ze zbiorów w 1970 r., co miało poprawić sytuację finansową wyspy. Pomimo ogólnego wysiłku, przy sparaliżowaniu innych gałęzi przemysłu, zebrano około 8 milionów ton. Zafra to właśnie zbiór trzciny cukrowej.

²⁰ L. Gil, *Padilla, las puertas falsas, los silencios*, Revista Hispano Cubana HC 2001, núm. 9, s. 35–39.

rodu. W przemówieniu na zamknięcie kongresu Fidel przedstawił zgromadzonym nowe ramy polityki kulturalnej: sztuka miała być bronią rewolucji, kultura – polem działalności mas, a marksizm-leninizm – jedynym narzędziem interpretacji rzeczywistości²¹.

Po kongresie nadeszła kolejna fala moralnego oczyszczania instytucji. Homoseksualizm ponownie posłużył jako pretekst do pozbycia się jednostek przejawiających niejednomyślność lub „apatię”. Jak wspomina pisarz Reinaldo Arenas, w telegramach informowano artystów i intelektualistów o pozbawieniu ich dotychczasowego stanowiska ze względu na brak „kwalifikacji politycznych i moralnych, niezbędnych do wykonywania obowiązków służbowych”²². Zwolnienia te nie objęły pracowników Baletu Narodowego, Casa de las Américas oraz ICAIC, chronionych przez swych dyrektorów Alicię Alonso, Haydée Santamaríę i Alfredo Guevarę²³.

W 1974 roku uchwalono Ustawę przeciwko wrogiej propagandzie, która przewidywała kary od 3 do 12 lat pozbawienia wolności dla występujących przeciwko socjalistycznemu porządkowi w formie ustnej czy pisanej (ustawę tę zastąpiły później artykuły w kodeksie karnym). Pierwszy Kongres Komunistycznej Partii Kuby, zebrany w 1975 roku, potopił próby wykorzystania sztuki dla potrzeb ideologii przeciwnych socjalizmowi. Zgodnie z artykułem 5. uchwalonej w 1976 roku i obowiązującej do dziś Konstytucji, Komunistyczna Partia Kuby jest „siłą rządzącą, która stoi ponad społeczeństwem i państwem, organizującą i kierującą wspólnym wysiłkiem w dążeniu do społeczeństwa komunistycznego i budowie socjalizmu”. Według artykułu 62., korzystanie ze swobód obywatelskich podporządkowane jest interesom państwa socjalistycznego oraz celom budowy socjalizmu i komunizmu. Konstytucja uznaje swobodę twórczości artystycznej, o ile jej treść nie jest przeciwna rewolucji. Według artykułu 53., wolność słowa i prasy warunkowana jest zgodnością z celami socjalistycznego państwa, które pozostaje jedynym właścicielem środków przekazu²⁴.

W roku uchwalenia Konstytucji utworzone zostało Ministerstwo Kultury, na którego czele stanął Armando Hart, zapoczątkowując etap „autocen-

²¹ P. E. Serrano, op. cit., ss. 47–48.

²² R. Arenas, *Zanim zapadnie noc. Autobiografia*, Świat Literacki, Izabelin 2004, s. 169.

²³ M. Zayas, *Mapa de la homofobia. Cronología de la represión y censura a homosexuales, travestis y transexuales en la Isla, desde 1962 hasta la fecha*, [http://www.cubaen-cuaderno.com/es/encuentro-en-la-red/cuba/articulos/mapa-de-la-homofobia/\(page\)/2/\(gnews\)/1137733200](http://www.cubaen-cuaderno.com/es/encuentro-en-la-red/cuba/articulos/mapa-de-la-homofobia/(page)/2/(gnews)/1137733200), z dn. 23.07.2009.

²⁴ Konstytucja Republiki Kuby, http://www.cubaminrex.cu/Mirar_Cuba/La_isla/constitucion.htm, z dn. 23.07.2009.

zury" twórców, okres pozornego otwarcia, określany jako „aksamitne więzienie”. Powstały wówczas oficjalne instytucje – domy kultury, warsztaty literackie, których celem pozostaje stymulowanie i potwierdzanie udziału mas w tworzeniu kultury. Śmierć pisarza Lezamy Limy w 1976 roku została przemilczana przez kubańskie media, jeśli nie liczyć drobnej wzmianki w dzienniku. Nie słabły prześladowania intelektualistów i pisarzy: do więzienia trafiili m.in. Reinaldo Arenas, René Ariza, Rafael Saumell, Ariel Hidalgo, Elizardo Sánchez. W drugiej połowie lat 70. na Kubie rozkwitał gatunek powieści detektywistycznej, wychwalający sukcesy agentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w walce przeciwko dewiantom. W ciągu 3 miesięcy 1980 roku przez port Mariel wyspę opuściło 125 000 osób, pospolitych więźniów, homoseksualistów, ale i wielu twórców²⁵. Polityka migracyjna, skwapliwie negocjowana z rządem USA, stanowiła wentyl bezpieczeństwa dla rewolucji²⁶.

Niesłabnące represje wywołały polityczne milczenie obywateli i doprowadziły do upowszechnienia się podwójnej moralności – publicznego wygłaszenia poglądów odmiennych od rzeczywiście wyznawanych. Z drugiej strony, w latach 80., młodzi artyści, intelektualiści i dziennikarze próbowały przełamać sztywne ramy oficjalnego dyskursu. Wobec malejącej pomocy ZSRR i porażającej oczywistości problemów ekonomicznych kraju, w 1986 roku rząd ogłosił początek „procesu rektyfikacji błędów i negatywnych tendencji”, który doprowadzić miał do przezwyciężenia i naprawy skutków dołychczasowych niedociągnięć w budowie socjalizmu. Głosy krytyki wskazujące na odpowiedzialność instytucji narodowych za sytuację gospodarczą i społeczną kraju pojawiły się nawet w prasie oficjalnej. Na wieść o zmianach politycznych w byłych krajach socjalistycznych dziennikarze kubańscy podjęli debatę na temat konieczności ponownego rozpatrzenia kwestii polityki informacyjnej. Na II Plenum KC Komunistycznej Partii Kuby Fidel Castro przypomniał, jaką rolę pełnić miała prasa: „Prasa jest jeszcze jednym narzędziem dla celów Partii, w ramach którego dziennikarze wykonują swój zawód będąc odtwórcami oficjalnej ideologii. Zadaniem prasy jest wspieranie Partii. Dziennikarze są zobowiązani informować, kształtować i mobilizować masy dla doskonalenia socjalizmu. Krytyczna rola prasy jako «czwartej siły» nie jest potrzebna rewolucyjnej demokracji kubańskiej”²⁷.

²⁵ P. E. Serrano, op. cit., s. 49; B. Lisocka-Jaegermann, op. cit. s. 170–172.

²⁶ Rolę tę pełni dziś także „eksport mózgów” – wysyłanie kubańskich lekarzy na zagraniczne misje. A. Dembicz, *Kuba – 100 lat drogi*, Ameryka Łacińska 2002, nr 2(36), s. 9.

²⁷ Za: cytowany raport Inter American Press Association.

Po rozpadzie bloku komunistycznego wielu działaczy partyjnych w obrębie instytucji państwowych wierzyło, iż przekonanie najwyższego dowództwa do ponownej oceny kryteriów rozwoju i bezpieczeństwa narodowego okaże się możliwe. Cześć artystów zdawała się tolerować reżim, trwając w impasie w oczekiwaniu na nieuchronne „zdarzenie biologiczne”. Inni, jak grupa pisarzy, którzy w 1991 roku podpisali Deklarację Intelektualistów Kubańskich (domagając się m.in. amnestii więźniów politycznych, wolnych wyborów, prawa do emigracji) otwarcie z reżimem zrywali. Grupy młodych intelektualistów w sposób mniej lub bardziej jawny odkrywały porażkę kulturalnych celów rewolucji²⁸. Nadzieje na znaczące zmiany zostały jednak szybko rozwiane. Ograniczono ilość i częstotliwość publikacji, usuwano ze stanowisk konfliktowych dziennikarzy. Zarówno elity, jak i zwykłych obywateli, sparaliżowała wiadomość o procesie przeprowadzonym przeciwko oskarżonym o handel narkotykami 14 urzędnikom armii i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i rozstrzelaniu gen. Arnaldo Ochoa i płk. Antonio de la Guardia. Propozycje liberalizacji systemu rozważano jednak, choćby za zamkniętymi drzwiami, do 1995 roku, kiedy to Fidel ogłosił: „Każe nasze otwarcie niosło ze sobą ryzyko. Jeśli trzeba będzie więcej reform, przeprowadzimy je. Na razie nie są one konieczne”²⁹.

Rząd nieodmiennie odpowiadał prześladowaniami na wszelkie postulaty zmian, przeprowadzając tylko reformy ekonomiczne, które pozwoliły mu utrzymać władzę i być może ocaliły kraj od śmierci głodowej. Fakt, iż oczekiwana na początku lat 90. zmiana nie nastąpiła, mobilizował opozycję. W 1997 roku Félix Bonne Carcassés, René Gómez Manzano, Vladimiro Roca Antúnez i Marta Beatriz Roque Cabello przedstawili władzom dokument *La Patria es de Todos*. Krytykowali w nim brak podstawowych wolności, politykę gospodarczą oraz fałszowanie historii, za co skazani zostali na kary więzienia od 2 do 5 lat. Wizycie papieża Jana Pawła II w 1998 roku towarzyszyło uznanie pewnych swobód religijnych oraz zwolnienie 300 więźniów politycznych. Mimo tego, kubańskie ustawodawstwo dotyczące wolności wypowiedzi nabrało coraz bardziej represyjnego charakteru. W 1999 roku Zgromadzenie Narodowe uchwaliło Ustawę o ochronie niepodległości i gospodarki Kuby (*Ley 88, de Protección de la independencia nacional y la economía de Cuba*), na-

²⁸ P. E. Serrano, op. cit., s. 51.

²⁹ Dobitny przekaz dla popierających politykę otwarcia i poprawy stosunków z USA stanowiło zestrzelenie awionetek organizacji emigrantów kubańskich „Braciom na Ratunek” (*Hermanos al Rescate*), którego dokonano kilka miesięcy później. Grupo de Trabajo Memoria, Verdad y Justicia, op.cit., s. 35.

zwaną „prawem knebla”, z powodu nadzwyczaj rygorystycznych ograniczeń wolności wypowiedzi i dostępu do informacji. Ustawa ta przewiduje kary do 20 lat pozbawienia wolności za działalność rozumianą jako wspieranie celów ustawy Helmsa-Burtona z 1996 roku. Jednakże, mając na względzie praktyki stosowane w kubańskim sądownictwie, jego regulacjom podlegać może każda czynność, którą w najogólniejszym rozumieniu uważa się za komunikację, bądź mająca związek z informacją³⁰.

Od 1996 roku opozycjonisi skupieni w Chrześcijańskim Ruchu Wyzwolenia (*Movimiento Cristiano Liberación*)³¹ opracowywali szkic projektu Varela, obejmującego propozycje demokratycznych zmian i oficjalnie ogłoszonego w Hawanie w styczniu 1998 roku. Działając zgodnie z kubańską Konstytucją, dopuszczającą referendum i prawo inicjatywy ustawodawczej obywateli (po zebraniu 10 000 podpisów), 10 maja 2002 roku członkowie Ruchu wręczyli Zgromadzeniu Narodowemu projekt referendum obejmującego pięć punktów: wolność wypowiedzi, stowarzyszeń, amnestia dla więźniów politycznych, prawo do tworzenia firm i nowe prawo wyborcze. Projekt podpisało 11 020 obywateli³². Kilkakrotnie zawieszano obrady mającego rozpatrzyć petycję Zgromadzenia Narodowego, podważano autentyczność podpisów, aż ostatecznie, w 2003 roku, ogłoszono sprzeczność projektu z podstawowymi zasadami Konstytucji. Władze kubańskie przeprowadziły także referendum, w którym Kubańczycy opowiedzieli się za wprowadzeniem do Konstytucji zapisu o nieodwoalności socjalistycznego systemu na Kubie³³. Już w grudniu 2001 roku rozpoczęły się aresztowania obrońców praw człowieka i promotorów projektu Varela. Złożenie podpisów w maju 2002 roku zapoczątkowało kolejne fale aresztowań i represji, skierowane także przeciwko

³⁰ Ustawa Helmsa-Burtona, wykraczająca poza to, co można by określić zaostre niem embarga, została potępiona przez międzynarodowe organizacje praw człowieka. Dowódcy „twierdzy” nie byli w stanie odpowiedzieć na nią w inny sposób, jak tylko kolejnymi represjami, godzącymi w obywateli Kuby. Zob. *Ley de protección de la independencia nacional y la economía de Cuba (LEY NO. 88)*, http://www.icap.cu/medidas/protec_independ_nac.html, z dn. 23.07.2009.

³¹ Chrześcijański Ruch Wyzwolenia to założona w 1988 roku organizacja kubańskich aktywistów praw człowieka, mająca swoje podstawy w doktrynie chrześcijańskiej demokracji. Celem organizacji jest doprowadzenie do demokratycznych zmian na Kubie, bez użycia przemocy i w ramach obowiązującego systemu prawnego. Liderem organizacji jest Osvaldo Payá Sardiñas. Oficjalna strona Osvaldo Payá, *El Movimiento Cristiano Liberación*, <http://www.oswaldopaya.org/es/up/mcl-inic.pdf>, z dn. 23.07.2009.

³² W 2003 roku Zgromadzeniu dostarczono kolejne 14 340 podpisów, <http://www.oswaldopaya.org/es/up/mcl-inic.pdf>.

³³ Grupo de Trabajo Memoria, Verdad y Justicia, op. cit., s. 16.

organizatorom niezależnych bibliotek, nowych inicjatyw kulturalnych i obywatelskich, niezależnym dziennikarzom, dysydentom. Działacze tracili pracę, byli nachodzeni przez policję, w niektórych przypadkach wydalani ze studiów lub pozbawiani tytułów uniwersyteckich, stawali się ofiarami *actos de repudio* – aktów nienawiści i potępienia, w których inni Kubańczycy obrzucają ich wyzwiskami, popychają, malują obraźliwe hasła na domach. „Przeklęta okoliczność wody ze wszystkich stron”³⁴ czyni Kubę naturalnym więzieniem. Ubiegający się o pozwolenie na opuszczanie kraju, musieli liczyć się z utratą dachu nad głową, pracy, społeczną izolacją. Ci, którzy je otrzymali, pozbawiani byli często obywatelstwa i możliwości powrotu. Rząd rozpoczęł oficjalną kampanię w celu zbojkotowania projektu Varela (którego nigdy nie opublikował), publicznego zastraszenia jego zwolenników i rozpoczął działania w celu podzielenia opozycji. W czasie fali represji w marcu i kwietniu 2003 roku, zwanej kubańską Czarną Wiosną, zaarrestowano i – przy zastosowaniu Ustawy 88 – skazano na wieloletnie więzienie 75 działaczy opozycji, w tym 42 członków Chrześcijańskiego Ruchu Wyzwolenia. Dysydentów oskarżano o działanie na szkodę państwa i pobieranie wynagrodzenia z USA³⁵.

W lipcu 2006 roku, kiedy Fidel obwieszczał przekazanie swych funkcji bratu, Raulowi Castro, w związku z koniecznością poddania się operacji, Kuba zamarła w oczekiwaniu. Odpowiedzią na ponownie rozbudzone nadzieje był wydany przez Raula Castro dekret 242, ustanawiający „system przeciwdziałania i czujności społecznej”, jeszcze bardziej zacieśniający kontrolę nad społeczeństwem. System, kierowany przez Komisję Narodową (w jej skład wchodzą kubańscy ministrowie Edukacji, Spraw Wewnętrznych, Zdrowia, Pracy, Kultury, Szkolnictwa Wyższego, Sprawiedliwości, Sportu) ma jednoczyć obywateli w zapobieganiu przestępcości i innym zachowaniom antyspołecznym oraz wspomagać edukację i rehabilitację przestępcoów³⁶.

³⁴ „...la maldita circunstancia del agua por todas partes...” – z wiersza Virgilio Piñery: *La isla en peso*.

³⁵ *Entrevista a Osvaldo Payá Sardiñas*, Revista Hispano Cubana HC 2003, núm. 16, s. 119–124; Ch. Lionet, *La información, coto privado del Estado. La represión cotidiana contra la prensa independiente*, strona internetowa organizacji Reporterzy bez Granic, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=4551, z dn. 23.07.2009.

³⁶ *Raúl Castro aprueba un sistema de «prevención» del delito y la «conducta antisocial»*, strona internetowa czasopisma Encuentro de la Cultura Cubana, <http://www.cuba-encuentro.com/es/encuentro-en-la-red/cuba/noticias/raul-castro-aprueba-un-sistema-de-prevencion-del-delito-y-la-conducta-antisocial?referer=encuentro-en-la-red/cuba/articulos/isla-lethal>, z dn. 23.07.2009.

Od 1959 kubański rząd objął kontrolą nie tylko działalność ekonomiczną, ale i całe życie obywateli, pozbawiając ich niemal całkowicie możliwości samostanowienia i kierowania własnym losem. Na rewolucyjnej Kubie prawa człowieka są systematycznie gwałcone. Obowiązująca Konstytucja i kodeks karny w rażący sposób ograniczają wolności jednostki, kategorycznie zakazują pokojowej opozycji i gwarantują możliwość realizacji polityki opartej na zastraszaniu obywateli³⁷. Wszelkie środki przekazu informacji podlegają kontroli państwa, które utrzymuje obywateli w permanentnej blokadzie informacyjnej, izolując od świata i indoktrynując dla własnych potrzeb. Według oficjalnych danych w 2006 roku w kubańskich więzieniach przebywało 333 więźniów politycznych. Władze odmawiają pozarządowym organizacjom praw człowieka, w tym Czerwonemu Krzyżowi, dostępu do ogromnego (liczącego 200 zakładów karnych i obozów internowania) systemu więzienictwa. Więźniowie alarmują o niehumanitarnych warunkach w zakładach karnych.

W 2006 roku nasiliły się akty prześladowań i zastraszenia dziennikarzy, niezależnych bibliotekarzy i osób odważających się wyrażać protest wobec sytuacji na Kubie. Co najmniej 67 więźniów sumienia – osób skazanych za pokojowe wyrażanie swoich przekonań – odbywa na Kubie karę pozbawienia wolności. Zatrzymania są w wielu przypadkach arbitralne i dokonywane bez przedstawienia zarzutów. Zatrzymani są także więzieni bez procesu i wyroków, na podstawie samych podejrzeń o działania kwalifikowane jako kontrrewolucyjne lub innych niesprecyzowanych podejrzeń. Stosowane kary to częstokroć wieloletnie pozbawienie wolności. Kary są niewspółmierne do popełnionych czynów, które za przestępce czy zbrodnice uznane zostały przez reżim. Wzrasta liczba Kubańczyków, w tym także dysydentów i krytyków systemu, którzy są pozbawiani wolności pod zarzutem „działalności predeliktywnej”. Po krótkim sądzie doraźnym trafiają do więzienia za samo podejrzenie możliwości popełnienia „przestępstwa” w przyszłości. Jednym z przestępstw, za które zwykło się skazywać jest „zagrożenie społeczne”. Prawo kubańskie określa tak działania przeciwko „moralności socjalistycznej” i zalicza do nich m.in. „antyspołeczne zachowanie”. Choć kodeks przewiduje w tym wypadku zastosowanie środka prewencyjnego w postaci dozoru polityjnego, pod zarzutem „zagrożenia społecznego” skazuje się dziennikarzy i obrońców praw człowieka na kary do 4 lat pozbawienia wolności. 13 kwietnia 2007 roku Óscar Sánchez Madan, niezależny dziennikarz piszący dla Cu-

³⁷ Grupo de Trabajo Memoria, Verdad y Justicia, op. cit., s. 6.

baNet (organizacja wolnej prasy kubańskiej) został zatrzymany w swoim domu w Unión de Reyes i w sądzie doraźnym, bez udziału obrońcy, skazany na 4 lata więzienia za stwarzanie „zagrożenia społecznego”³⁸.

Brak jednomyślności wciąż uważany jest na Kubie za zdradę, jednak stosując represje, kubański rząd toleruje jednocześnie istnienie marginalnej opozycji³⁹. Wieloletni kubański dysydent, Vladimiro Roca, wyjaśnia, iż te sprzeczne działania – represje i tolerowanie ograniczonej opozycji – ma utrzymywać opozycję na marginesie i siać strach wśród obywateli⁴⁰. Sam Castro przyznaje, iż dysydenci, którzy popełniają jednakowo ciężkie „przestępstwa”, nie byli i nie są traktowani jednakowo. Przypominając, iż Zgromadzenie Narodowe jednogłośnie zakwalifikowało działalność opozycyjną jako „zdradę ojczysty” (za co kodeks karny przewiduje karę dożywotniego więzienia, a nawet śmierci), stwierdza, iż opozycjonistom – „w zależności od okoliczności” – wymierzane są kary od 5 do 28 lat pozbawienia wolności. Dodaje jednak, iż istnieją osoby, które, pomimo popełniania tego rodzaju przestępstw, nie są pociągane do odpowiedzialności karnej i wyjaśnia, że „nikt nie ma zagwarantowanej bezkarności, wszystko zależy od rozwoju wydarzeń i jeśli trzeba będzie podjąć środki, podejmiemy je, bowiem sprawy których bronimy są dla nas ważniejsze niż wszystko inne”⁴¹. ◆

³⁸ To trzeci niezależny dziennikarz skazany za „predeliktywne zagrożenie społeczeństwa” od momentu przejęcia władzy przez Raula Castro w lipcu 2006 roku. Dwaj pozostali to Raymundo Perdigón Brito i Ramón Velázquez Toranzo, skazani na 4 i 3 lata pozbawienia wolności. *Journalist sentenced to four years in prison as “pre-criminal social danger”*, strona internetowa organizacji Reporterzy bez Granic, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=21793, z dn. 23.07.2009; Amnesty International, *Cuba: Motivos de preocupación de Amnistía Internacional en materia de derechos humanos*, <http://web.amnesty.org/library/Index/ESLAMR250032007>, z dn. 23.07.2009; E. Sánchez Santacruz, *Informe de la Comisión Cubana de Derechos Humanos y Reconciliación Nacional*, Habana 2006, Revista Hispano-Cubana HC 2006, núm. 26, s. 140–145.

³⁹ Pomimo represji Chrześcijański Ruch Wyzwolenia kontynuuje działalność. 16 kwietnia 2007 roku główni przedstawiciele kubańskich grup opozycyjnych podpisali wspólny dokument Jedność na rzecz Wolności (*Unidad por la libertad*), w którym deklarują swoją jedność w dążeniu do wolności, żądając m.in. zwolnienia więźniów skazanych za obronę lub zwyczajne korzystanie z praw człowieka, poszanowania tych praw i demokracji. Oficjalna strona Osvaldo Payá, *Unidad por la libertad*, <http://www.osvaldo-paya.org/es/2007/04/16/unidad-por-la-libertad-comunicado-oposicion-en-cuba/>, z dn. 23.07.2009.

⁴⁰ P. Rigoulot, *Entrevista a Vladimiro Roca*, Revista Hispano Cubana HC 2005, núm. 22, s. 169–176.

⁴¹ I. Ramonet, op. cit., s. 459–460.

„In a besieged fortress, all dissidence is treason.” Cuban government policy towards artists and intellectual circles after 1959

This article is an attempt to present the Cuban government policy towards artists and intellectual circles after 1959. The cultural policy of the Cuban regime focused on adjusting all intellectual and artistic activity to the only valid ideology. In the years 1959–1965, the artists and intellectuals were compelled to join institutions controlled by the government. The freedom of thought and creation was subordinated to the dictate of the state: defense of revolution and construction of socialism. Individuals unwilling to cooperate, distant from the ideal of the “revolutionary subject” or demonstrating critical attitude automatically became interior enemies that were persecuted and obliged to obey. In the end of the 1980’s, with the fall of the socialist block, the hope for changes arose in Cuba. In response to awakening of intellectuals and dissidents, the government tightened the system of repression: in the Law 88, enacted in 1999, further sanctions against freedom of communication were introduced. The government increased persecution of independent journalists, human rights activists and authors of independent cultural initiatives. In 2003, 75 dissidents – most of them promoters of the Varela Project and members of the *Movimiento Cristiano Liberación* – were arrested and sentenced to many years of imprisonment under the Law 88. The assuming of power by Raul Castro in July 2006 did not bring any change; on the contrary, persecutions were intensified. There is a growing number of Cubans sentenced on the charge of a “precriminal social danger”. In view of this, the government’s tolerance of marginal opposition in the “besieged fortress” – paradoxically – may be simultaneously used as another method of spreading terror among Cuban citizens.

